

KISALTMALAR III: BİZE GÖRE KISALTMA TÜRLERİ*

Serdar Karaca

■ Almanca, İngilizce, Rusça ve Türkiye Türkçesindeki önceki çalışmaları karşılaştırmalı olarak inceledikten sonra (Karaca, 2018) Türkiye Türkçesindeki kısaltmaları söyleyişlerine göre türlere ayırmanın en isabetli yol olacağını düşünüyoruz. *Das Wörterbuch der Abkürzungen* (Steinhauer, 2011) ve *Pravila russkoy orfografii i punktuatsii. Polnyy akademiçeskiy spravoçnik* (RAN, 2007) adlı çalışmalardaki yaklaşımdan hareketle ulaştığımız bu görüşün sebebini şöyle ifade edebiliriz:

1. Özel ismi gösteren *Alm.* [Almanca], *İt.* [İtalyanca]; cins ismi gösteren *s.* [sayfa], *vb.* [ve benzeri], *age.* [adı geçen eser], *S* [sayı] ve *C* [cilt]; unvan gösteren *Av.* [Avukat], *Prof.* [Profesör], *Uzm.* [Uzman] gibi kısaltmalarla ölçü birimlerini gösteren *km* [kilometre], *cm* [santimetre], *l* [litre] gibi sembollerin / simgelerin hepsi de açılımlarıyla söylenmektedir.

2. Harflerle kurulan *TDK* /te-de-ke/, *TTK* /te-te-ke/ ve *DSİ* /de-se-i/; hecelerle kurulan *TÜBİTAK* /tü-bi-tak/, *ASELSAN* /a-sel-san/ ve *BOTAŞ* /bo-taş/; harf-hece-kelimelerle karışık kurulan *UEFA* /u-e-fa/, *ÇUKOBİRLİK* /çu-ko-birlik/, *FİSKOBİRLİK* /fis-ko-birlik/, *İLBANK* /il-bank/ gibi kısaltmalarınsa açılımları değil kendileri telaffuz edilir.

* Yazının alındığı kaynak çalışma: Serdar Karaca, *Başka Dillerde Kısaltmalar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara 2017.

Buna göre Türkiye Türkçesinde kısaltmalar ikiye ayrılır:

1. Açılımı söylenen kısaltmalar: *s.* /say-fa/, *C* /cilt/, *Dr.* /dok-tor/ ve *bk.* /ba-kı-nız/ gibi.
2. Kendisi söylenen kısaltmalar: *TDK* /te-de-ke/, *TÜBİTAK* /tü-bi-tak/ ve *ÇUKOBİRLİK* /çu-ko-bir-lik/ gibi.

1. Açılımı Söylenenler Kısaltmalar

Çoğunlukla cins isimlerden oluşan bu tür kısaltmalar yazı dilinde kullanılır. Konuşma dilindeyse bunların açılımları söylenir. Bu kısaltmalar, cins ismi göstermesine rağmen yerine göre unvan olarak veya künye bilgisi verilirken kullanıldığında büyük-küçük harflerle karışık olarak yazılabilmektedir. Örnek vermek gerekirse *avukat* kelimesi cins isim olduğu hâlde, unvan olarak kullanıldığında ilk harfi büyük olarak *Av.* şeklinde kısaltılmaktadır.

Açılımı söylenen kısaltmalar için Rusçada grafik kısaltma anlamına gelen *grafişeskoje sokraşeniye* [графическое сокращение] terimi kullanılmaktadır. Bu adlandırma, bu tür kısaltmaların yalnızca yazıda kullanıldığını gösterir. Nokta ile kullanılması bu türün en belirgin ikinci özelliğidir: *s.* [sayfa], *Alm.* [Almanca], *bk.* [bakınız]. Bununla beraber kelimelerin ilk-orta-son harfleriyle oluşturulan *Ltd* [İng. Limited] veya *Dr* [İng. Director/Doctor] gibi kısaltmalar noktasız da yazılabilmektedir (Fergusson, 2000).

Açılımı söylenen kısaltmaların belli başlı örnekleri aşağıdadır:

- Özel ismi gösteren *T.* [Türkçe], *Alm.* [Almanca], *İt.* [İtalyanca];
- Fiili / ismi gösteren *bk.* [bakınız], *krş.* [karşılaştırınız]; *s.* [sayfa], *vb.* [ve benzeri], *age.* [adı geçen eser], *dil b.* [dil bilimi]; *Av.* [Avukat], *Prof.* [Profesör], *Uzm.* [Uzman]; *AŞ* [Anonim Şirket], *S* [Sayı] ve *C* [Cilt]

gibi kısaltmalar ile milletlerarası geçerliliği olan

- *km*, *cm*, *l* gibi ölçü birimlerini;
- *C* [karbon], *Ca* [kalsiyum] ve *Fe* [demir] gibi elementleri;
- *C₉H₈O₄* gibi kimyevi bileşimleri;
- *% 1 (wt/vol)* gibi derişimleri (konsantrasyonlar);
- *90 mg/kg ip* gibi ilaç verme yollarını (APA, 2015: 144-146) gösteren semboller / simgeler.

2. Kendisi Söylenen Kısaltmalar

Bu tür, çoğunlukla belirli bir kişi, kuruluş, firma vb. tam adının veya bir alandaki terimin kısaltmasıdır. Bu sebeple önceki çalışmalarda *kısa ad* (Aysan vd., 1992; Güray, 1998) olarak da adlandırılan bu tür için TDK *Yazım Kılavuzu*'nda *büyük harfli kısaltmalar* terimi kullanılmaktadır (TDK, 2012). Gürsoy-Naskali (1996) ve Pekacar'ın (2004) çalışmalarında da aynı terimle karşılaşmaktayız. *Büyük harfli kısaltma* terimi ilk bakışta sorunsuz gibi görünse de farklı örnekler incelendiğinde bunun uygun bir adlandırma olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela açılımıyla söylenen C [Cilt], S [Sayı] veya Ş [Şirket] gibi kısaltmalar büyük harfle yazılsa da *büyük harfli kısaltma* adı altında değerlendirilemez çünkü bu kısaltmaların büyük harf yerine küçük harfle yazılması da tercih edilebilirdi. Oysa özel ismin yerini tutan TDK ve TÜBİTAK gibi kurum adı kısaltmalarının büyük harf yerine küçük harfle yazılması söz konusu değildir.

Kendisi söylenen kısaltmalar, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde adlandırılmaktadır:

Korkmaz (1992) kendisi söylenen kısaltmalar için *kısaltma kelime* terimini kullanarak bunları şöyle tanımlamaktadır: “Birkaç kelimedenden oluşan kurum ve kuruluş adlarının her kelimesinin ilk harfi alınarak kurulmuş kelime: *ODTÜ* (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), *BM* (Birleşmiş Milletler), *THY* (Türk Hava Yolları), *NATO* (North Atlantic Treaty Organization), *DSİ* (Devlet Su İşleri) vb.” (Korkmaz, 1992: 102).

İmer vd. (2011) kendisi söylenen kısaltmaları *başlık kısaltma* şeklinde adlandırarak şöyle açıklamaktadır: “Bir sözcüğün baş harfleri kullanılarak yapılan kısaltma; ör. Ortadoğu Teknik Üniversitesi > ODTÜ, Kamu İktisadi Teşekkülleri > KİT, Türkiye Büyük Millet Meclisi > TBMM, Posta-Telefon-Telgraf > PTT.” (İmer vd., 2011: 46).

Kendisi söylenen kısaltmaları kuruluşları yönüyle alt türlere ayırmak mümkündür. Bu amaca hizmet eden bir makalede, Yıldız (2010) tarafından TDK *Yazım Kılavuzu*'ndaki kısaltmalar tasnif edilmektedir ancak bu türden ayrıntılı sınıflandırmalar konuyu karmaşık hâle getirmektedir. Oysa konuyu anlaşılır bir şekilde ortaya koymak da mümkündür.

Buna göre kendisi söylenen kısaltmalar üçe ayrılır:

1. Harflerle kurulanlar: *TDK* /te-de-ke/ gibi.
2. Hecelerle kurulanlar: *TÜBİTAK* /tü-bi-tak/ gibi.
3. Harf-hece-kelimelerle karışık kurulanlar: *UEFA* /u-e-fa/, *ÇUKOBİRLİK* /çu-ko-birlik/, *e-devlet* gibi.

Harflerle kurulanlar: İngilizcede *initialism*, Almancada *Initialwörter* ve Rusçada *bukvennaya abbreviatura* [буквенная аббревиатура] denilen bu türde; kısaltmayı oluşturan harfler abecede karşılık geldikleri seslerle telaffuz edilir: *TDK* /te-de-ke/, *TTK* /te-te-ke/ ve *DSİ* /de-se-i/ gibi.

Hecelerle kurulanlar: İngilizcece *acronym*, Almancada *Acronyme* ve Ruçada *zvukovaya abbreviatura* [звуковая аббревиатура] veya *akronim* [акроним] denilen bu türde; bir araya gelen ünlü ve ünsüz harfler heceleri oluşturarak kısaltmanın bir kelime gibi telaffuz edilmesini sağlamaktadır: *TÜBİ-TAK*, *ASELSAN* ve *BOTAŞ* gibi.

TDK'nin *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*'nda [2008] "akronim" kavramını *kısma ad* terimiyle karşılanmaktadır (19. s.). Yine *Türkçe Sözlük*'te de akronim *kısma ad* maddesine yönlendirilerek şöyle tanımlanır: "Kısaltması yapılacak kelime veya kelimelerin ünlü ve ünsüzlerinden yararlanarak gerektiğinde bir ünlü ekleyerek akılda kalabilecek bir söz oluşturma, kısaltmalı kelime, akronim: *İLESAM*, *ASELSAN* gibi." (*TDK*, 2011: 1425, 1. sütun).

Hecelerle kurulan kısaltmalar bazen anlamlı bir kelimeye tekabül edebilmektedir. Çoğu zaman bu kelime, kısaltmanın açılımıyla anlam bakımından uyumlu olmaktadır:

ATAM: Atatürk Araştırma Merkezinin kısaltması olan *ATAM* aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ü çağırıştırır.

ESKİ: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kısaltması olan *ESKİ*, Eskişehir'i çağırştırmaktadır.

BASIC: *Beginner's All-Purpose Symbolic Instruction Code* [= Yeni başlayanların her işe yarayan sembolik öğretim kodu] kavramının kısaltması olan *BASIC*, İngilizcede 'esas', 'temel', 'ana' anlamlarına gelir ve yeni başlayanlar için geliştirilmiş, temel seviyede bir programa ad olur.

BARS [= pars]: *Bank Razvitiya Sel'skogo Hozaystva* [Банк Развития Сельского Хозяйства = Tarım Kalkınma Bankası] adlı bankanın kısaltması olan *BARS* ise ses benzerliği yoluyla yırtıcı ve güçlü bir hayvan olan parsı çağırştırmaktadır.

TİM: Türkiye İhracatçılar Merkezinin kısaltması olan *TİM*, "Güvenlik güçlerinde belirli bir iş veya hizmeti başarabilecek güçteki en küçük birlik." (*TDK*, 2011: 2356, 2. sütun) anlamına gelen *tim* kelimesini çağırştırarak gücü ve başarıyı vurgular.

Harf-Hece-Kelimelerle Karışık Kurulanlar: Yukarıda belirtilen iki türün haricinde harf-hece-kelimelerle karışık kurulan kendisi söylenen kısaltmalar da vardır: *UEFA* /u-e-fa/, *ÇUKOBİRLİK*, *FİSKOBİRLİK*, *İLBANK* gibi. Ancak Türkiye Türkçesinde bu tür kısaltmaların sayıları oldukça azdır. Elektronik kelimesinin kısaltmasıyla oluşturulan *e-devlet*, *e-randevu*, *e-posta* gibi örnekler de bu başlık altında değerlendirilebilir.

Kaynaklar

APA (2015), *Amerikan Psikoloji Derneği Yayım Kılavuzu*, 6. basımın Türkçesi, Türkçesi: Engin Karadağ, Editör: Halil Ekşi, İstanbul: Kaknüs Yay.

Aysan, Advie ve Selma Tuncay, İsmet Gönülal (1992), *Kısa Adlar ve Kısaltmalar Sözlüğü*, Ankara: Doruk Yayıncılık.

Fergusson, Rosalind (2000), *The New Penguin Dictionary of Abbreviations*, Londra: Penguin Books.

Güray, Cenap (1998), *Tam Adları ile İki Yönlü Kısa Adlar Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Gürsoy-Naskali, Emine (1996), "Türkiye Türkçesinde Büyük Harfli Kısaltmalar (Akronimler)", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992 – 1 Ekim 1992)*, s. 521-534, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay.

İmer, Kâmile ve Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Karaca, Serdar (2018), "Kısaltmalar II: Önceki Çalışmalarda Kısaltma Türleri", *Türk Dili*, S 806, s. 10-18.

Korkmaz, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay.

Pekacar, Çetin (2004), "Büyük Harfli Kısaltmalarda /k/ Harfinin Okunuşu", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*, s. 2443-2459, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay.

RAN (2007), *Pravila Russkoy Orfografii i Punktuatsii. Polnyy Akademiçeskiy Spravoçnik*, Moskova: [Rossiyskaya Akademiya Nauk] EKSMO.

Steinhauer, Anja (2011), *Das Wörterbuch der Abkürzungen*, Mannheim-Zürich: Dudenverlag.

TDK (2008), *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay.

TDK (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay.

TDK (2012), *Yazım Kılavuzu*, 27. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay.

Yıldız, Hüseyin (2010), "Türk Dilinde Kısaltmalar Üzerine Bir İnceleme: Uzun Lafın Kısası", *Müjân Cunbur Armağanı*, s. 259-282, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.